

УДК 340/347.1(343)

США: ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ (ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

USA: RESTRICTION OF THE RIGHTS OF THE MINORS IN CRIMINAL PROCESS (HISTORICAL AND PRAVOVOE RESEARCH)

Ригіна О.М.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті на основі аналізу американської літератури та інших джерел досліджено проблему обмеження прав неповнолітніх у кримінальному процесі США. Установлено, що причинами обмеження прав неповнолітніх у кримінальному процесі були такі: чинник відсутності усвідомлення статусу дитини як повноправного індивіда, на котрого поширюються належні конституційно-правові гарантії; деяка невідповідність доктрини "parens patriae" категорії «найкращі інтереси дитини».

Ключові слова: США, дитина, право, кримінальний процес, ювенальний суд.

В статье на основании анализа американской литературы и других источников исследована проблема ограничения прав несовершеннолетних в уголовном процессе США. Установлено, что предпосылки ограничения прав несовершеннолетних в уголовном процессе были следующие: фактор отсутствия понимания статуса ребенка как полноправного индивида, на которого распространяются надлежащие конституционно-правовые гарантии; в некоторой мере несоответствие доктрины "parens patriae" категории «лучшие интересы ребенка».

Ключевые слова: США, ребенок, право, уголовный процесс, ювенальный суд.

The article is based on an analysis of american literature and other sources disclosed the problem of the restriction rights of the minors in criminal process of the US. The prerequisites restrictions of the rights minor in the criminal process: the factor don't understanding of the status of the child as a rightful individual, and the inconsistency of the doctrine "parens patriae" of the category the "best interests of child".

Key words: US, child, right, criminal process, juvenile court.

Актуальність теми. Для кожної країни впродовж століть головним завданням її судової гілки влади залишається встановлення істини у справі з метою відновлення порушених прав. На сучасному етапі в умовах загальних процесів демократизації суди повинні сприяти недопущенню незаконних, необґрунтованих обвинувачень, засуджень, обмежень прав і свобод. У свою чергу, положення кримінально-процесуального закону кожної держави спрямовуються на забезпечення закономірного балансу між законними правами, свободами людини та обов'язком держави запобігати злочинам і притягати до відповідальності порушників установлених норм. США стали однією з перших країн світу, Конституція яких, а правильніше окремі поправки до неї, передбачили кримінально-процесуальні права. Зміст цих прав був розширений згодом унаслідок правотлумачної

та правотворчої діяльності Верховного Суду США. Разом із тим чимало основоположних гарантій у кримінальному процесі США не застосовувались тривалий час до осіб, які підозрювалися чи обвинувачувалися в учиненні злочинних правопорушень у неповнолітньому віці. Іншими словами, у США відмовлялися зрівняти в процесуальному статусі, а отже, у процесуальних правах повнолітніх і неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених. З огляду на це видається доцільним установити причини, які зумовили цю практику, не відкидаючи того, що неповнолітні особи, визнані винними, відповідали за вчинені протиправні діяння на рівні з дорослими особами. Проте в судовому процесі вони фактично не могли належним чином захистити права, по-перше, через «обмеженість» свого статусу, зумовленого недостатньо зрілим віком, браком потрібних знань, по-

друге, за наявності відповідної правової норми, яка гарантувала процесуальні права, але не застосовувалася до неповнолітніх.

Відповідна проблема є досить актуальною, оскільки обговорюється питання про організацію органів ювенальної юстиції та покращення статусу неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі. Крім цього, осмислення негативного досвіду іншої країни може виявитись доцільним у цьому контексті, у будь-якому випадку заповнення прогалин в історико-правовому матеріалі необхідне для науки «історія держави і права зарубіжних країн», яка розвивається на теренах України. Варто зазначити, що досить ґрунтовні дослідження проблеми обмеження прав неповнолітніх у кримінальному процесі США були проведені власне американськими науковцями (У. Бернамом, К. Мічон, Ш. Байлчіком, Т.С. Тененгаусом, Р. Епштейном), тоді як інші автори переважно в загальних рисах проаналізували окремі питання кримінально-процесуального права США (А.Н. Алексєєв, К.Б. Калиновський, О.А. Мішин, К.Ф. Гуценко, А.Я. Сухарєв). Однак разом із тим, зважаючи на назви наукових праць, метою вчених було висвітлення дещо іншого кола питань, хоча й вони стосувались окремих аспектів кримінально-процесуального права США.

Виклад основного матеріалу. Вирішальний вплив на становлення та розвиток кримінально-процесуального права США здійснило англійське право. Саме його найважливіші правові концепції залишались фактично незмінними в колоніальні часи в британських колоніях, а згодом у США, незважаючи на становлення й розвиток власне американського права [1]. Однак кримінально-процесуальному праву США, на відміну від англійського, завжди були притаманні риси, які свідчили про його наближеність до кримінально-процесуального права країн романо-германської (континентальної) правової системи. Наявність «писаної» Конституції США 1787 р. й поправок до неї, а також федеральний державний устрій США – це характерні риси, які зумовили відмінності кримінально-процесуального Англії та США. Водночас спільною рисою кримінального процесу країн англо-американської правової системи завжди був пріоритетний характер норм процесуального права перед нормами матеріального права під час правозастосування [2]. За своєю формою кримінальний процес США є обвинувальним, або змагальним, як і в Англії, але, на відміну від неї, у США кримінальне процесуальне право частково кодифіковане. Наприклад, у штатах Іллінойс, Каліфорнія, Нью-Йорк і деяких інших діють кримінальні процесуальні кодекси [3, с. 51].

Основні принципи кримінального процесу містяться в поправках до федеральної Конституції США, зокрема в четвертій-шостій поправках, які є складовою американського Білля про права (1791 р.). Четверта поправка гарантує недоторканність особи, паперів і майна від необґрунтованих обшуків і арештів; жоден ордер не може видаватися без належних підстав, повинен містити вказівку на місце, яке підляга-

тиме обшукові, особу чи предмети. П'ята поправка передбачає, що жодна особа не може бути притягнута до відповідальності за вчинення злочину без обвинувального вердикту суду присяжних («великого журі»), як правило, складається із 16–32 присяжних), за винятком справ, порушених сухопутними чи військово-морськими силами або поліцією в період війни чи небезпечного для суспільства становища. П'ята поправка містить процесуальну гарантію того, що особа не може притягатися двічі до відповідальності за вчинення одного і того самого злочину, бути примушеною давати свідчення проти себе. Шоста поправка гарантує право обвинуваченого в кримінальній справі на швидкий і публічний суд присяжних (суд «малого журі») того штату, на території того штату й району, де був учинений злочин. «Мале журі» складається, як правило, із 12 присяжних і вирішує питання про винність особи. Верховний Суд США в 1970 р. вказав на законність колегії присяжних у складі шести осіб, яка діяла в штаті Флорида. Шоста поправка передбачає право обвинуваченого знати про суть обвинувачення, на його очну ставку зі свідками обвинувачення, примусовий виклик свідків захисту, допомогу адвоката. Чотирнадцята поправка гарантує, що жоден штат не може позбавити життя, свободи чи власності особи без належної правової процедури або відмовити будь-якому в межах юрисдикції в рівному захисті законом [4, с. 440, 442].

Кримінально-процесуальні норми містяться в ч. 2 («Кримінальний процес») розділу 18 і розділі 28 («Судоустрій і судова процедура») Зводу законів США. Визначальну роль у тлумаченні змісту кримінально-процесуальних гарантій відіграють рішення Верховного Суду США. Саме історія розвитку прав особи в кримінальному процесі впливає з положення про належну правову процедуру. Зазвичай судді Верховного Суду США повинні керуватися доктриною “stare decisis” (лат. доктриною, яка зобов'язує дотримуватися раніше встановленого судового прецеденту) [5, с. 471]. Проте в 1963 р. Верховний Суд США визнав право обвинуваченого на безоплатну допомогу адвоката в кожній кримінальній справі під час її розгляду судом, а не лише у випадках, коли санкція статті кримінального закону передбачала смертну кару. У 1964 р. Верховний Суд США вказав, що право підозрюваного на правову допомогу виникає з моменту першого допиту поліцією, а його зізнання, отримане без участі адвоката, є незаконним у випадку, якщо він просив його надати, але в цьому було відмовлено. У 1966 р. Верховний Суд США в рішенні в справі «Міранда проти Аризони» сформулював славнозвісне «Попередження (правило) Міранди», відповідно до якого поліція під час затримання підозрюваного зобов'язана зачитати йому перелік прав (берегти мовчання, що все сказане може бути використано проти нього в суді, у разі його бідності адвокат буде призначений безкоштовно) [6, с. 28–29]. У 1968 р. Верховний Суд указав про обов'язковий розгляд кримінальних справ, які пов'язані із «серйозними обвинуваченнями» й можливістю засудження винного до тяжкого покарання з участю присяжних, навіть якщо обвину-

вачений заперечував проти цього. Під впливом рішень Верховного Суду США багато країн змінили свої «моделі» кримінально-процесуальної системи: мова йшла про «модель контролю за злочинністю» й «контролю за належною правовою процедурою». Отже, у 1960-х рр. Верховний Суд США під головуванням Ерла Уоррена схилився більше до «моделі належної правової процедури», акцентуючи в нормотворчості на правах особи, протиставляючи їх державі. Зміна правової позиції Верховного Суду США до «моделі контролю за злочинністю» розпочалася в 1970-х рр., коли його головою був Уоррен Бергер, продовжилася в 1980–1990-х рр. під головуванням Вільяма Ренквіста [5, с. 471].

Неповнолітні особи – підозрювані чи обвинувачені в учиненні злочинних правопорушень – на сучасному етапі в США мають таке коло процесуальних прав, як і дорослі (повнолітні) підозрювані чи обвинувачувані. Хоча до кінця 1960-х рр. неповнолітні особи в кримінальному процесі мали лише деякі права, передбачені окремими поправками до федеральної Конституції [8]. Зазначимо, що фактично до кінця XVIII ст. вважалося, що діти до семи років були нездатними розуміти злочинність свого наміру, а отже, звільнялися від кримінального переслідування та покарання. Діти семирічного віку вже могли постати перед судом за злочини й у випадку визнання їх винними могли бути засуджені до позбавлення волі або навіть до смертної кари. Рух за права дітей у XIX ст. призвів до створення суду у справах неповнолітніх у США [9]. Перший ювенальний суд був заснований у США 02 липня 1899 р. у графстві Кук, м. Чикаго, штату Іллінойс (на підставі Закону цього штату, що набрав чинності в липні 1899 р. й регулював «поводження та контроль за такими дітьми, що перебувають на утриманні, і дітьми-злочинцями» [10, с. 17]).

Система ювенальних судів у США розвинулася на основі британської доктрини “*parens patriae*” («батьківської опіки»). Разом із тим ця доктрина стала підставою для виникнення в органів влади штатів права на втручання в життя дітей. Згідно з доктриною, передбачалося, що, оскільки діти недієздатні, штат має невід’ємну владу й відповідальність, щоб захистити дітей, якщо їхні батьки не забезпечували належний догляд або нагляд. Відповідне здійснювалося з метою забезпечення благополуччя («найкращих інтересів») дитини. Отже, (для виправлення) дитини-злочинця також потрібно було «доброзичливе» втручання штату. Упродовж 50 років із моменту заснування ювенальні суди мали виключну юрисдикцію в указаній категорії справ. До 1910 р. вони діяли в 32 штатах, а до 1925 р. – майже в усіх штатах (за винятком двох) [9].

Загалом на сучасному етапі під загальнотеоретичним поняттям «ювенальна юстиція» (складовим інститутом якої є суди у справах неповнолітніх) розуміють особливий гуманний підхід до особи малолітнього правопорушника, котрий не є дорослою особою та не здатен повною мірою усвідомлювати протиправність учиненого діяння, й особливу процедури розгляду справ з метою захисту прав неповнолітніх.

Зазначимо, що мета «забезпечення благополуччя дитини» була чітко вказана в усіх законах щодо організації та юрисдикції ювенальних судів США й зумовила істотні відмінності розгляду кримінальних справ про злочини, учинені неповнолітніми особами [9]. Водночас фактично суди у справах малолітніх (неповнолітніх) США не дотримувалися належної правової процедури, гарантованої чотирнадцятою поправкою до федеральної Конституції США. Зокрема, до 1967 р. Ювенальний кодекс Аризони не зобов’язував суд у справах неповнолітніх цього штату забезпечувати цій категорії обвинувачених такі процесуальні права: знати суть висунутого обвинувачення; допомогу захисника; ставити питання свідкам, покази котрих свідчили про винуватість обвинуваченого; не давати свідчень проти себе; знайомитися із протоколом судового засідання; оскаржувати рішення суду. У 1967 р. Верховний Суд США в рішенні в справі “*In re Gault*” визнав положення цього кодексу неконституційними [11, с. 58–59].

Характеризуючи рівень дотримання прав неповнолітніх підозрюваних і обвинувачених у США ювенальними судами з моменту їх заснування та до 1960-х рр., професор Р. Епштейн застосував термін “*Injustice*” («несправедливість»). Указане впливало з такого. По-перше, у цей час лише близько у 5% усіх кримінальних справ неповнолітнім обвинуваченим надавали адвокатів. По-друге, ювенальні суди не розглядали кримінальні справи із залученням присяжних. По-третє, переважно під час розгляду кримінальних справ цієї категорії не велись протоколи судових засідань [11].

Стосовно участі поліцейських у вирішенні проблем ювенальної юстиції необхідно зазначити, що поліцейські зобов’язані заарештовувати неповнолітніх, підозрюваних у порушенні кримінальних законів. Тим не менше, посадові особи, згідно з доктриною “*parens patriae*”, здійснюючи квазі-батьківські функції щодо неповнолітніх, повинні мати передусім «обґрунтовану підозру» (у вчиненні злочинного правопорушення), щоб розшукувати й затримувати неповнолітніх.

На сучасному етапі неповнолітній затриманий у США має право на телефонний дзвінок. Неповнолітній може викликати батьків (опікунів), які можуть звернутися до адвоката. Неповнолітній може звернутися до адвоката безпосередньо. Якщо поліція не взяла до уваги прохання неповнолітнього консультуватися з батьками чи адвокатом або не повідомила йому про це право, покази неповнолітнього будуть неприйнятні в суді. Право на адвоката фактично було визнано за неповнолітніми підозрюваними та обвинуваченими в 1967 р., зокрема якщо неповнолітній не може собі його дозволити, адвокат має бути призначений штатом. Неповнолітній у кримінальному процесі має право допитувати свідків, яке він здійснює через адвоката, може оскаржити їхні свідчення. Неповнолітній не може бути примушений до давання свідчень проти самого себе. Разом із тим неповнолітні обвинувачені обмежені у праві на суд присяжних. Так, більшість штатів не залучають при-

сяжних у справах неповнолітніх, деякі дозволяють їхню участь лише у визначених категоріях кримінальних справ [9].

Висновки. Обмеження прав неповнолітніх у кримінальному процесі США наприкінці XIX – у першій половині XX ст. були зумовлені тим, що неповнолітній не мав правового статусу повноправного індивіда, котрий має конституційно-правові гарантії в кримінальному процесі. Головна мета ювенальної юстиції вбачалася у виправленні (корекції поведінки) неповнолітнього в спеціальних установах для цієї категорії осіб. При цьому можливість захисту

неповнолітнього в кримінальному процесі стала б перепоною швидкого розгляду справи та негайного застосування до нього заходів виховного характеру. Отже, доктрина “*parens patriae*” не завжди використовувалася в «найкращих інтересах дитини». Зокрема, у судовому процесі неповнолітні обвинувачені фактично не могли належним чином захищати права, по-перше, через «обмеженість» свого статусу, зумовленого недостатньо зрілим віком, браком потрібних знань, по-друге, за наявності відповідної правової норми, яка гарантувала процесуальні права, вона не застосовувалася до неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Уголовный процесс : [учебник] / ред. А.Н. Алексеева. – М. : Юрист, 1995. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.co.ua/edu/alexeev/ugolovnyprocess.p39.jsp>.
2. Калиновский К.Б. Основные черты уголовного процесса зарубежных государств / К.Б. Калиновский // Уголовный процесс : сборник учебных пособий. Особенная часть. – Вып. 3. – М. : ИМЦ ГУК МВД России, 2003. – С. 346–387.
3. Молдован В.В. Кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : [навчальний посібник] / В.В. Молдован, А.В. Молдован. – К., 1999.
4. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : [учебное пособие] / А.А. Мишин. – 8-е изд., доп. и перераб. – М., 2001.
5. Бернам У. Правовая система США / У. Бернам ; пер. с англ. – 3-й вып. – М., 2006.
6. Гуценко К.Ф. Судебная система США : [учебное пособие] / К.Ф. Гуценко. – М., 1961.
7. Правовые системы стран мира : [энциклопедический справочник] / под. ред. А.Я. Сухарева. – 3-е изд. – М., 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kommentarii.org/strani_mira_eciklopediy/index.html.
8. Michon K. Constitutional Rights in Juvenile Cases A look at the constitutional due process rights of youth in juvenile court cases / K. Michon [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nolo.com/legal-encyclopedia/constitutional-rights-juvenile-proceedings-32224.html>.
9. The juvenile justice system was founded on the concept of rehabilitation through individualized justice / National report series; Shay Bilchik, Administrator. – December, 1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу : https://www.ncjrs.gov/html/ojjdp/9912_2/juv1.html.
10. Штыкова Н.Н. Ювенальная юстиция в США, Англии и России XIX–XX вв. : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.Н. Штыкова. – М. : РГБ., 2003.
11. Tanenhaus D.S. The Constitutional right of Children: In re Gault and Juvenile Justice / D.S. Tanenhaus. – University press of Kansas, 2011.
12. Epstein R. Juvenile Injustice: The Scandal in Pennsylvania Is the Tip of an Ugly Iceberg [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.huffingtonpost.com/dr-robert-epstein/juvenile-injustice-the-sc_b_173495.html.